

Yurda Geri Dönüşün Anlamı ve Hz. Muhammed'in Ermeni Ahitnamesi

Hasan Yücel Başdemir

Doç. Dr. | Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

liberal düşünce Yıl 20, Sayı 78, Bahar 2015, s. 167 - 175

1915 büyük Ermeni pogromunun üzerinden 100 yıl geçti. Pogrom diyorum çünkü olaylar yoğun bir şekilde 1894 yılında başladı ve 1920'lere kadar sistematik olarak devam etti. Amaç belliydi: Osmanlı giderek küçülüyor ve yok olmaya doğru gidiyordu. Tedbir olarak Anadolu'nun gayri Müslimlerden arındırılması anlayışı ortaya çıkmaya başladı. Yok oluş travmasının sonucunda özellikle 1912 yılından itibaren İttihat ve Terakki iktidarında Anadolu'da Müslüman unsurlardan oluşan, tehlike ve tehditlerden arınmış güvenli bir alan oluşturma fikri belirgin hale geldi. Pogrom, en acı yüzünü 27 Mayıs 1915'te çıkarılan Tehcir Yasası'ndan sonra gösterdi ve yasanın uygulamaya koyulmasıyla yüzbinlerce insan, ya hayatını kaybetti ya da mallarını, hatıralarını ve komşularını arkada bırakarak yurtlarını terk etmek zorunda kaldı.

Bu kısa anlatıda birçok eksiklik olabilir ancak beni daha ziyadesiyle ilgilendiren şey, bugün Ermenistan ve Türkiye arasında büyük bir uçuruma neden olan bu olaylara nasıl bakmamız gerektiği. İki toplum da 1915'in yıkıcı sonuçlarını hala yaşamaya devam ediyor. Bir tarafta komşularıyla ilişkileri bozuk, ticari hayatın gelişemediği ve işsizlikle boğuşan Ermenistan, diğer tarafta ise uluslararası alanda büyük mesaisini kendini anlatmaya harcayan ve Ermeni Diasporasının faaliyetleri nedeniyle uluslararası baskıya maruz kalan Türkiye.

İki toplum bu sorunu şimdiye kadar halletmeliydi ama toplumlar, sorunu siyasi yoldan çözecek araçları oluşturamadı. Devletlerin kapalı ideolojik

tarzları, çözüm için alternatif düşüncelerin ortaya çıkmasını ve ortak bir dil oluşmasını engelledi. Bu misyonu üzerine alacak olanlar, devlet perspektifinin etkisinden uzak durabilen sivil akademisyenler olmalıydı ancak akademisyenler birçok konuda olduğu gibi böyle bir riski göze almaktan kaçındılar. Elbette arşivlerin yakın zamanlarda açılmış hatta bir kısmının hala açılmamış olmasının bürokratik bir engel olduğunu ve akademisyenlerin cesaretini kırdığını da teslim etmek gerekir. Bugün 1915 olayları Batı'da ahlaki zeminde çok uzak, stratejik bir manevra aracı ve bir pazarlık konusu olarak konuşuluyor. Elimizden başka bir şey gelmiyor deniliyor, deniliyor. Oysa çok şey yapılabilir.

Başbakanlığı döneminde, Nisan 2014'te Sayın Recep Tayyip Erdoğan, 1915 yılında ölen Ermeniler için yayınladığı taziye mesajı, Türkiye'deki siyasi ve zihinsel dönüşümün önemli bir göstergesi idi fakat Türkiye yapması gerekenler konusunda oldukça gecikti ama yolun sonuna da gelmiş değiliz.

Peki, bundan sonra ne yapmak gerekir?

Öncelikle 1915 pogromunu tarihi bir bakışla değerlendirmek ve bu tarih analizinden barış ve uzlaşma çıkmasını beklemek bir hayalden ibaret olur. Mesele, genelde bir tarih perspektifi ile ele alınıyor ve insanlar, Türk tezi ve Ermeni tezi arasında bir tercih yapmaya zorlanıyor. Tüm sorun, 1915'in bir tehcir mi yoksa soykırım mı olduğuna indirgeniyor. Yurt dışında ise Türkiye karşıtı lobiler, meseleyi bir yüzleşme zeminine çekmek yerine uluslararası anlaşmalarda pazarlık malzemesi yapmayı veya Türkiye düşmanlığı için bir araç olarak kullanmayı tercih ediyorlar. Kapalı kapılar ardında bu tezler üzerinden pazarlıklar yapılıyor. Öncelikle bu konuyu tarihçilerin bir meselesi olarak görmekten kurtulmalı.

Bu perspektif, mesele ile yüzleşmemizi engelliyor. Kelimelerden korkar hale geliyoruz ve 1915'e daha fazla yaklaşmak yerine orada olanlara, ölenlere ve acı çekenlere kayıtsız kalıyoruz. Tarih, savunma refleksini ortaya çıkarıyor ve bizi ölenlerin acılarını paylaşmaktan uzaklaştırıyor. Elbette 1915 tarihi bir olaydır fakat eğer amacımız uzlaşmaksa, taziyelerini kabul edemeyenlerin ve acılarını yaşayamayanların yüz yıl sonra dedelerinin ve ninelerinin yasını tutabilmesi ise konuşmaya tarihle başlamamalıyız. Tarih konuşmak yerine, tarihle yüzleşmek gerekir. 1915'i sanki şimdi ve burada, hemen yanı başımda, benim de dâhil olduğumuz bir yerde yaşanıyor gibi görmeliyim. Acı çeken masum bir Ermeni çocuğuna elimi uzatıp, "yardım ediyordum ruh halini" taşımadığım sürece, 1915'e kayıtsızım demektir. Bu bakış bizi, 1915'in

tanığı yapar. Tanıklık edenler, onun sorumluluğunu da üzerine alır. Hepimiz 1915'in tanığı olmalıyız.

O halde 1915, önce ahlaki bir meseledir, sonra siyasi bir meseledir ve en son da tarihi, dini ve etnik bir meseledir. Eğer ahlaki öncelemezsem ve şurada, hemen karşımda duran ve acı çeken insanların tanığı olamazsam tıpkı Batı'daki parlamento sıralarında el kaldıranların yaptığı gibi 15'te olan her şeyi inkâr etmiş sayılırım.

Eğer 1915'i öncelikle siyasi bir konu olarak görürsek, Amerikalıların Kızılderiileri ve Almanların Yahudileri katletmelerinden sonra özür dileyerek bütün sorumluluktan kurtulduklarını düşünmelerinde olduğu gibi büyük bir hataya düşerim. Tek başına özür dilemek, sorumluluğu ortadan kaldıramaz, sadece acıları ve katliamı hafife almak anlamına gelir. "Özür diledik ya işte daha ne istiyorsunuz" hali, ahlaki içerikten yoksundur.

O halde meseleye nasıl bakmalıyız?

Makûs olayların üzerinden yüz yıl geçti. Anadolu'yu terk etmek zorunda kalanlar, yersizleştiler, yurtsuzlaştılar, göçebe oldular. Bazı insanlar göçebe olmayı ister, kabullenir hatta sever, çünkü göçebelik özgürlüktür. Alıp başını gidebilmektir. İsteyerek gidenler, ruhlarını da yanlarına alırlar, ancak istemeden göçebe olursanız bu zulüm olur. Beden giderken ruh geride kalır, insan savrulur ve parçalanır. Parçalanma, melankolik bir hasretin başlangıcıdır, geride kalan ruhun hasreti, bir ömür çekilir. Bununla da kalmaz hasret, ninelelerin çocuklarına anlattığı hikâyelerde hayat bulur ve nesilden nesile yaşamaya devam eder.

Anadolu'nun en büyük bireysel resim arşivleri, Anadolu diasporası Ermenilerindedir. O resimlerin bulunduğu evler ve eller, orada'dır ama ruh buradadır. Hatta onlar, bu resimler sayesinde bizim yaşadığımız şehirlerin tarihini bizlerden daha iyi bilirler. Bu, kovuldukları yurtlarına karşı özlemin ifadesidir; ruhun burada olduğuna şahitliktir.

Diyarbakırlı Udi Yervant'ın dediği gibi "Bir insanı memleketinden söküp atabilirsiniz ama memleketi ondan söküp atamazsınız." O zaman geri dönüş, dönmek isteyenler için 100 yıllık yurtsuzluğun sona ermesidir. Geri dönmek istemeyebilirler ama çağırarak, "geri dön" demek, manevi yurtsuzluğu sona erdirmektir. Anne-babadan, nine-dededen duyulan özlemin hikâyelerle bıraktığı hüznü sevince boğmaktır. Öfkenin ve hüznün sona ermesi ve acıları normalce yaşayabilmeye çağrıdır, "geri dön" demek. 1915'te ölenlerin yakınları,

yas tutamadılar. Tarih, din ve etnisite tartışması, yas tutmayı engelledi, geciktirdi.

“Gel” demek, 1915’te ölenler için 100 yıl sonra taziye dilemektir. Başınız sağ olsun demektir. Geri dönmek, taziye kabul etmek, “sağol” demektir. “Gel” demek, tarihin sorumluluğunu üslenmek; geçmişle, acılarla, öldürülen masumların manevi mirasçılarıyla yüz yüze gelmektir. Geri dönüş, 100 yıl önce kovulanları buyur etmektir. Nietzsche şiirinde şöyle diyor:

dört nala koşan atlar
uzaklara götürür beni,
korkmadan, doludizgin.
gören tanır beni,
ve tanıyan
yurtsuz adam diye seslenir.
haydi, haydi!
asla bırakma beni,
yazgım, ey parlak yıldız!

kimse bana soramaz,
nerelisin diye.
asla bağlanmadım bir yere
ve geçip giden zamana.
özgürüm kartallar gibi.
haydi, haydi!
asla bırakma beni,
yazgım, ey tatlı mayıs!

neden inanayım ki?
bir gün öleceğime,
kekre ölümü öpeceğime.
mezara mı düşeyim,
bir daha içmeyeyim mi
yaşamın nazenin köpüğünü?
haydi, haydi!
asla bırakma beni,
yazgım, ey renkli düş!

Nietzsche böyle buyurmuş: O zaman geri dönüş, sağa sola savrulmanın, trajedinin bitiştir. Bu trajedinin bitişi için bizim geride kalanlara “gel” dememiz gerekir. Bu, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluktur. Aşkınlık tecrübesi yaşamak; başka'yı ve öteki'yi tecrübe etmektir. Öteki'ye seslenmektir, “gel, başkam ol” demektir. “Hepimiz Ermeniyiz” demektir; “hepimiz Türküz” diyen sesleri beklemeden. Hz. İbrahim oğluna seslenmiş, “oğul” demişti. Hz. İsmail, “buyur babacığım” dedi. İbrahim gözyaşı dökerken İsmail tekrar “buyur babacığım” demişti. Ahlak gözyaşı dökenleri buyur etmektir. O zaman bize de Dikran'ı, Tatyos'u ve Raşel'i buyur etmek düşer.

Bu yükü sırtımızdan atmak istiyorsak acıları yarıştırmaktan vazgeçmeli, aksine acıları paylaşmalıdır. Senin acın, benim acım değil, doğruyu tarihe bırakalım değil, aksine “ben ve başka”nın ilişkisidir bu. Yüz yüze gelmek ve buyurmaktır. Ahlaki bir ilişkidir yüz yüze gelmek. Başkayı yüceltmek, ben'e ait olanın dışına çıkabilmektir. Kuran'ın ifadesiyle “Adaleti öfkeye kurban etmemektir.”

Türkiye'de bu meseleleri konuşmak çok zor. Alışageldiğimiz dil, konuşmayı engelliyor. O zaman üçüncü bir dil kurma sorumluluğumuz var: meseleyi konuşma dili. Bu dil, barış dili olacaksa ben'in ahlaki deneyimine dayanmalı, kişilik ve kimliklerimizin dışında kalmalı. İlk felsefe, ahlaktır ve konuşmaya ahlakla başlamalı. Ahlak burada olanı konuşmaktır. Amerikalı düşünür, Robert Bernasconi, “ırk kavramını felsefeciler ve akademisyenler icat etti” der. Çünkü onlar, ilk felsefeyi tanımlanamayan olarak gördükleri varlıktan başlattılar. Düşünmeyi, benim dışımda olan, bana çok uzak olan bir yerden başlattılar. Çoğu zaman “ben” hakkında konuşmadan önce din, tarih ve etnisiteyi konuşmayı özel ve önemli görüyoruz. Bunu tek doğru düşünce sayıyoruz. Oysa düşünce bana ait olmalı; sırtımdaki küfede taşıdığım kavanozun içindeki beyinden çıkmamalı. Ben'den, hatta sahih olan ben'den başlamalı. İşte, burada, şuanda bu yazıyı yazan ben'im. Okuduklarımızı, eskiden verdiğimiz kararlarla değil, şimdi vereceğimiz kararlarla değerlendirirsek sahih olarak düşünmeye başlamışız demektir. Düşünme, şimdi başlarsa tarih olarak değil ama ahlaken doğrudur.

İlk düşünce, metafizik ya da ontoloji değil etikdir, ahlaktır. Size bakıyorsa, size buyuruyordumdur. Eğer sizden üstün olduğumu düşünerek size buyuruyorsa bu etik bir buyruk değil, faşizan buyruktur. Faşizan buyruk, düşünmeden doğan şiddettir çünkü tarih, din ve etnisite konuşmak, kendimi bana uzak olan bir şeyden başlayarak tanımlamaktır. Ahlak olmadan öğretmeye kalkmaktır. Bu, sonu iyi bitmeyecek bir derstir. Öğrenmeye karşı direncin başlamasıdır.

Tarih üzerinden barış kurmak, barışı uzakta aramaktır. Çünkü barış, her şeye rağmen barışmaktır. Barış ya ahlaki bir zeminde ya da hukuki bir zeminde mümkün olabilir. Ahlaki zeminde her şeye rağmen ben'i yok etmeli ve başka'yı kendinden üstün görmelisin ki barışabilesin. Yapamıyorsan hukuka başvurmalıdır. Hukuki zeminde başka'yı kendine eşit görebilmelisin ki barışa bilesin. "Ben"e odaklanmak, "ben" olarak konuşmak "yüz"ün ve "düşünce"nin şiddetidir. Başka'yı küçük görmek, ona bir şeyler öğretmeye çalışmak, ahlaki şiddettir, barış dilinin bitmesidir. O halde 1915'i anlamamanın yolu, acı çekenleri yüceltmekten geçer.

Elbette "sahih ben" olmak tarihte olanı inkâr etmek ve kayıtsız kalmak değildir. Tarihi "şurada" olarak düşünmektir: Şuradaki Tarih (Da- Geschichte). Ben, tarihle de yüz yüzeyim ama yine tarihi ben'den yüce görüyorum. O zaman tarih bana kendini açar. O ben'im yargıladığım bir tarih değildir. Bana buyuran bir tarihtir. Tarih karşısında özne değil, nesne olmayı tercih etmiyim. Üstelik tarihin tek bir buyruğu yoktur. Bu, 70 ayrı buyruğu olan tarihtir. Tarihin 70 yüz'ü vardır. Tarihin bana buyurduğuna kayıtsız kalamam. Başka'nın sorumluluğu gibi tarihin sorumluluğunu da üzerime almam gerekir: 1915'te ölenlerin sorumluluğunu üsleniyorum. "Özür diledik ya işte, başka ne istiyorsunuz", demeden.

Allah Resulü'nün Anadolu Ermenilerine verdiği Ahidname'deki gibi...

Allah bize bereketlerinden bolca versin. Bu, mübarek bir yazıdır. Allah'ın emriyle, bizimle zimmet akdi yapmalarından ve İslam'ın koruması altına girdikten sonra Ermenilerden bir grubun talebi üzerine yazılmasına izin verdim: Allah, İslam'ın adını yüce kılsın. Bütün ehli milleti İslam'ı, bunun gereğine göre hareket etmeye, mantık ve medlulüne (sözüne ve özüne) bağlanmaya mecbur ettim. Bu, dindaşım Müslümanların, kendilerine Allah'ın ahdini, misakını ve zimmetini, peygamberlerinin, elçilerinin, seçtiklerinin, önceki ve sonraki Müslümanlar arasındaki velilerin zimmetini istemelerinden hemen sonra olmuştur. Benim bu zimmetimi ve misakımı, Allah, peygamberlerden ve mukarrebûn meleklerden itaat konusunda almıştır.

Allah'ın ahdine vefa, sınırlarda ve bölgelerinde kıyamet gününe dek, doğu ve batının her yöresinde yanımdaki yardımcılarım ve taraftarlarımla, ister uzakta, isterse yakında olsunlar, ister barış yoluyla, isterse savaş sonucunda itaat etsinler, nerede olurlarsa olsunlar onları korumam, güvenliğini sağlamam, kendilerine, kiliselerine, manastırlarına, ruhbanlık merkezlerine, ister dağda, vadide ve mağarada, isterse yerleşim yerinde ve ovada olsunlar ibadet

ve taat merkezlerine gelecek zararları önlemem, ister karada ve denizde, isterse batıda ve doğuda olsunlar dinlerini ve mülklerini, kendimi, yakın çevremi ve dindaşım mümin ve Müslümanları koruduğum biçimde korumam, onlardan her türlü eziyet ve kötülüğü gidermem, benim ve benimle birlikte İslam yurdunu savunanların yanlarında yer almaları gayesiyle başlarına kötülük gelmemesi için koruma ve gözetleme görevinin gereği olarak her türlü düşmana karşı savunarak arkalarında olmam sonucunda gerçekleşir.

Ayrıca, ahid ehlinin harâc türünden yüklendikleri ölüm derecesindeki ezayı onlardan uzaklaştırmalıyım; ancak hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın gönüllü olarak vermeleri hariç. İslam'a zorlanmazlar. Hiçbir piskopos görevinden alınmaz, Hıristiyan biri dininden vazgeçirilmez, rahip ruhbanlıktan, gezgin gezisinden alıkonmaz. Eski kiliselerinden hiçbiri yıkılmaz. Ne kiliseleri ne de evleri cami veya Müslümanların evine döndürülmez. Ruhbanlık ve piskoposluk engellenmez, yün giymek ve satış yapıldıkları yerlerde at pazarı kurmaları yasaklanmaz. Müslümanlara yardım ve beytülmale (devlete) destek olarak verilen cizyeleri, her yıl için dört dirhem ve bir Herat işi giysinın üzerine çıkarılmaz. Giysi vermeleri kolay değilse, bedelini vermeye zorlanmazlar, ancak gönüllüce verebilirler. Karada ve denizde, mücevher çıkarmak için dalış yapan, altın ve gümüş ticareti yapanlar gibi büyük ticaret yapan kişilerden bile olsalar, mukim olan her birinin ödeyeceği bütün cizye budur. Yolculara ve yeri bilinmeyenlere, elinde miras olması dışında hiçbir şey gerekmez, bu durumda benzerinin ödediğini öder. Karada ve denizde kimseye el konmaz, zulüm yapılmaz, haksızlığa uğratılmaz.

Müslümanlarla birlikte savaşa çıkmaya ve keşif gücü olarak düşmanla karşılaşmaya zorlanmazlar. Çünkü onların savaşma yükümlülüğü yoktur. İslam'ın korumasında olmaları için onlara zimmet verilmiştir. Ancak gönüllü olarak savaşa katılabilirler. Onlara ancak en iyi şekilde davranılır, rahmet kanatları gerilir, her zaman ve her yerde eza ve kötülük görmeleri engellenir, bir zalim onlara zulmederse, Müslümanlar onlara yardımcı olmak zorundadır. Başlarına bir iş gelir veya hatta cinayet olursa, bu fiille düşmanları arasına sulh (barış) yoluyla girilir. Sulh, kuralların temelidir. Yardımsız bırakılmazlar, reddedilmezler ve ihmal edilmezler.

Onlar, Müslümanlarla aynı hak ve yükümlülüklere sahiptir. Nikâh yapmaya zorlanmazlar. Onlardan hiçbir aile, kızını bir Müslümanla evlendirmeye zorlanamaz. Nişan yapmak istemezler ve evlendirmeye karşı çıkarlarsa, bu konuda zarara uğratılmazlar. Çünkü bu, ancak onların gönül hoşluğuyla ve rızasıyla olur. Bir Hıristiyan kadın Müslüman erkekle evliyse, Allah onu doğruya erdirinceye kadar dini konusundaki arzularını yerine getirmekte rızası-

na uygun davranmalıdır, onu Müslüman olmaya zorlayamaz. Ona İslam'ın güzelliğini, diğerinin kötülüğünü anlatır. Allah katında din, İslam'dır.

Kilise ve manastırlarının saygınlığı ve dini çıkarları için harcama yapmaya ihtiyaç duyarlarsa, zimmetlerine borç olarak yüklenmez, bilakis İslam toplumundan onlara bir ihsan ve lütuf olarak beytülmalden yardım edilir. Onlardan biri, Müslümanlara düşman olduğu halde, Müslümanlar arasında duramaz. Kendilerine düşman olarak, Müslümanların arasında bulunması ise engellenemez. Kim bunlardan bir şeyde sınırı aşarsa, Allah'ın elçisi Muhammed'in (s.a.) onlarla yaptığı anlaşmaya aykırı davranmış olur.

Dinleri konusunda onlara zimmetlerinde bazı şartlar belirlemiştir: Bu şartlara bağlılık ve onlara belirlediklerine vefa göstermek. Buna göre onlardan biri, gizli ve açıkta Müslümanlardan biri aleyhine düşman (ehl-i harb) birine casusluk yapamaz. Onların evlerinde ve ibadethanelerinde, Müslümanların düşmanı oturamaz. Silah vermek suretiyle, düşmandan birine Müslümanlar aleyhine yardım edemez. Kalelerinde onlara bir mal emanet edilmez. Ancak evleri yakın olursa, bununla kendilerini savunurlar ve canlarını korurlar.

Müslümanlardan hiç kimse onları gece ve gündüz kitaplarını okumaktan alıkoyamaz. Yedikleri azığı sağlamaları engellenemez. Kendisi ve ailesi için bir yıllık azık biriktirmeleri (saklamaları) da engellenemez. Onlardan biri mazlum olarak, Müslümanlardan biri yanında saklanmaya ihtiyaç duyarsa, Müslümanlar bu konuda ona yardımcı olmalıdır, umduğunda onu düş kırıklığına uğratmamalıdır.

Müslümanlardan biri, onların gizlerini öğrenirse, onlara eziyet veren her türlü kötülükten, uğradıkları veya başlarına gelen zarardan koruma ve gözetme sözü verilmiş olanları için gizlemek ve saklamak zorundadır. Ruhban ve piskoposlardan hiçbiri ve diğer müminler, dinlerini öğretmekle meşgul oldukları sürece, haraç vergisi ödemekle yükümlü tutulmaz. Hiç kimseye gücünün üstünde yüklenmez. Allah, herkese gücüne göre yükler. Bu yazı, kıyamete ve dünyanın sonuna dek, uyulacak ve bağlanacak bir belge olmalıdır. Taraflardan hangisi bu şartlardan birini çiğnerse, Allah'a, elçisine ve Müslüman topluma aykırı davranmış olur.

Bu anlaşma, sahabenin (r.a.) huzurunda yazıldı. Tanıklar şunlardır: Ebu Bekir es-Sıddîk, Ömer bin el-Hattab, Osman bin Affan, Ali bin Ebî Talib, Muaviye bin Süfyan, Ebu'd-Derdâ, Ebu Zer, Ebu Hureyre, Abdullah bin Şem'un, Abdullah bin Abbas, Hamza bin Abdi'l-Muttalib, Ebu'l-Fadl Abbas, Talha, Sa'd bin Hâd, Sa'd bin İyâd, Abdullah bin Şem'un, Sabit bin Kays, Zeyd bin Sabit,

Zeyd bin Erkam, Üsâme bin Zeyd, Osman bin Maz'un, Ebu'd-Dâliye, Abdullah bin Amr bin el-Âs, Ammâr bin Yâsir, Ensel bin Malik, Mes'ud bin Ebî Talib.¹

Bugüne kadar acıları yarıştırdık, sanırım artık acıları yatıştırmanın zamanı geldi. Kolay değil elbette. Dilimiz bugün soykırım demekte zorlanıyor ama vicdanımız, hiç değilse ölenlerin yakınlarının acılarını yatıştırmak için her şeyi söylemeye razı. Herhalde dilimiz de 10 yıl sonra bazı şeyleri söylemekte zorlanmayacak çünkü vicdanımız çoktan yola koyuldu bile.

¹ Muhammed Hamidullah'ın *el-Vesikat'us-Siyasiyye* adlı eserden alınmıştır.